

Извѣстія и замѣтки

(ИСТОРИЧЕСКІЯ, ЭТНОГРАФИЧЕСКІЯ И ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЯ).

ЖИЗНЬ ЗАПОРОЖСКИХЪ КОЗАКОВЪ ПО РАЗСКАЗУ СОВРЕМЕННОКА-ОЧЕВИДЦА ¹⁾.

Оставивъ островъ Хортицу, мѣсто бывшей Запорожской Сѣчи, первой по времени, основанной въ 1554 г. княземъ Д. И. Вишневецкимъ, я направился внизъ по Днѣпру къ мѣстечку Никополю, чтобы отсюда сухимъ путемъ подняться на сѣверъ въ село Чернышевку или Красногригорьевку, екатерипославской губерніи, вторую по времени у запорожцевъ Сѣчь, основанную около 1568 года. Отъ Хортицы Чернышевка отстоятъ на разстояніи шестидесяти верстъ, отъ Никополя—на разстояніи восемнадцати. Проѣхавъ Никополь, слоб. Николаевку, село Нечаевъ, балку Княжѹ, я очутился въ самой Чернышевкѣ. Село—одно изъ большихъ, имѣеть до 5 тысячъ жителей обоаго пола, одну каменную церковь, двѣ школы, волость, пѣскольکو лавокъ... Я остановился въ домѣ становаго пристава Н. П. Корнилова. Первымъ моимъ дѣломъ было осмотрѣть мѣсто Сѣчи, а затѣмъ уже обратиться къ старикамъ, стоящимъ болѣе или менѣе близко ко времени запорожскихъ козаковъ. Сѣчь осмотрѣлъ я постепенно, въ теченіе трехъ дней и только тогда обратился къ старикамъ. Мнѣ указали на двухъ стариковъ: Федора Степановича Заброду (онъ-же Баранцовъ) и Ивана Игнатьевича Россолоду (онъ-же Недоступъ). Изъ нихъ первый былъ въ теченіи

¹⁾ Отрывокъ изъ являющагося вскорѣ выити сочиненія: «Поѣздка на Запорожье».

25 лѣтъ сторожемъ казенныхъ плавень, жилъ на самой Сѣчи (на островѣ, по-теперешнему Городище, по-козацки Томаковка) и рассказываетъ о дѣлахъ не такъ давно прошедшихъ, второй живетъ на мѣстѣ своего отца запорожца и рассказываетъ о дѣлахъ очень давно прошедшихъ. Сообщенія послѣдняго, конечно, интереснѣе сообщеній перваго. По собственнымъ расчетамъ Россолоды, ему около 113 лѣтъ; уже двѣнадцать лѣтъ, какъ онъ не пьетъ водки и не ѣстъ мясной нищи: однѣ „пампушки“ съ медомъ да мягкій хлѣбъ поддерживаютъ его брэнное существо. Старикъ—довольно высокаго роста, худощавъ, держится сутуловато, имѣетъ узкую, средней величины бороду, на головѣ длинныя, густыя волосы, едва только посеребренныя сѣдиной. Онъ чрезвычайно богомоленъ: каждый воскресный и праздничный день иѣшкомъ ходитъ въ церковь, живетъ отдѣльно отъ семьи, въ келѣѣ, построенной въ саду, надъ рѣкою. Своимъ аскетическимъ образомъ жизни и глубокою религіозностью онъ внушаетъ къ себѣ со стороны всѣхъ своихъ односельянъ необыкновенное уваженіе. Дѣйствительно, старикъ имѣетъ въ себѣ какую-то неотразимую симпатію, невольно заставляетъ уважать себя. Онъ говоритъ мало, не болѣе 20 минутъ, затѣмъ устааетъ и засыпаетъ, но за то слова его звучатъ какъ гласъ какого-то ясновидца, какъ рѣчь ветхаго деньми патріарха. У Россолоды—три сына, онъ живетъ у меньшаго, выполняя по преимуществу роль няньки для своихъ маленькихъ внучатъ.

Нужно при этомъ сказать, что сообщенія Россолоды относятся собственно къ тѣмъ изъ запорожскихъ козаковъ, которые жили въ запорожскихъ степяхъ по зимовникамъ, т. е. хуторамъ и назывались у запорожцевъ, по словамъ самого-же Россолоды, *сиднями* или *ицздюками*. Главныя ихъ занятія были: разведеніе скота, пчелы, ловля рыбы, охота, различныя ремесла. Они имѣли право жениться, но за то трактовались какъ подданные товарищества запорожскаго, т. е. тѣхъ безженныхъ, холостыхъ козаковъ, которые жили въ Сѣчи и которые, кромѣ войны, ничего знать не хотѣли. Къ такимъ-то ицздюкамъ или сиднямъ запорожскимъ принадлежалъ и отецъ Россолоды, Игнатъ Недоступъ, по крайней мѣрѣ подъ старость.

Было воскресенье, когда я явился къ Россолодѣ, прямо въ садъ, въ „келію“. Поздоровавшись и перекинувшись двумя-тремя словами о погодѣ, я объяснилъ о цѣли своего прихода къ нему и

тотъ часъ-же приступилъ къ розпросамъ о житѣ-бытѣ запорожцевъ.

— Скажи дѣду, ты не чувъ ничего про запорожцівъ?

— Якъ не чувъ, коли мій батько та бувъ изъ самихъ тихъ запорождівъ.

— Онъ якъ!

— Такъ саме. Сперше вінъ бувъ служкою, коли чули, у Перебійніса.

— Якъ не чути? Чувъ.

— Ну, такъ отто вінъ бувъ служкою, бачивъ ту Січу, ходивъ и на війну, а потімъ zostавивъ Січъ та й сівъ землянкою о тутъ саме, де й я сижу; сівъ землянкою та й женився, уже старенькимъ, таки годъ шестьдесятъ, мабуть, було. Довго покійникъ живъ... Найстаршимъ и найлюбіишимъ синомъ бувъ у ёго я. Оце було якъ загуляе, заразъ: „эхъ, Ясько будешъ у мене запорожець!“ Вінъ и водивъ мене по запорожськи: обрѣе голову, та такъ и ходишь, якъ салотовка.

— А бривъ чимъ?

— Бритвою. Гостра така була, то паче вінъ гладѣ, а не брѣть.

— Такъ ты, дѣду, изъ запорожцівъ?

— Изъ запорожцівъ, и самъ трохи запорожець.

— Ну, то-жъ не чувъ ты, звідкіля вони набірались?

— Видно вѣоди. Вони приймали усякого: де хто съ-підъ пана утече, приймуть; де відъ батька та відъ матери біжить, приймуть; де який жінку покине, та такъ абы докотивъ до Січи, то й живе, приймають усіхъ. Прийде було до ихъ чоловікъ голый, босый, а вони ёго уберуть, якъ пана, бо у запорожцівъ тихъ суконъ, грошей, одежи, такъ якихъ хочешъ сортівъ и скілько завгодно. Инколи такъ и дітей хапали по городамъ: примане гостинчикомъ та й ухопе.

— Ну, а зодягались запорожці добре?

— Зодягались добре, ходили браво, чепурно. Вони, бачите, головы брили: обрѣе голову та ще й мыломъ намаже, щобъ добре, бачъ, волосся росло, zostавляли одну тільки чуприну, довгу таку, зъ аршинъ мабуть, та чорну та кучеряву: замота за вухо разівъ два та й повісе, такъ вона й висить ажъ до самого плѣча. А иншій такъ візьме та

перевьяже ту чуприну стрічкою, закруте її на лобі та такъ и спить, а у ранці якъ роснуєте, такъ вона зробиця, якъ хвість у вівці. То все на выхвалку. Вороды тежъ брили, одни вусы тілько були; вусы довги кохали; оце якъ нахвабрить ихъ, якъ начернить та якъ росчеше гребінкомъ, такъ хочъ вінъ и старый, а такий козакъ выйде, що хить-хить! Довгenni вусы були: иншій підніме ихъ та позаклада ажъ за вуха, такъ вони ще нижче вухъ звесають... Здоровый народъ бувъ, пикатий, та таки, якъ пообточувани. Одежа у ихъ усе на дроту, на шовковихъ шнуркахъ, та на бавити (на ватѣ); сукна тонки, усякихъ цвѣтівъ: було зелене, червоне, було голубе, хто якого пожелалъ, тілько сорочка своєю рукодіи: бамаги ще тоді не знали. На голову надівали високу шапку, гостру, околиця смушева, пальцівъ три ширины, а вершокъ суконный на бавини, червоный, або зеленый, зъ золотою перещескою, а на самому вершечку ще й китиця висе. Шапки усе по курінямъ, який курінь, такий и цвѣтъ на шапці. Оце якъ накладати шапку, то заразъ оділе отъ чуприны пучечокъ волосся, чуприну замота за вуха, а пучечокъ напуста на передъ, та тоді вже й шапку наклада. Якъ наложивъ шапку, то вінъ уже и козакъ. Потімъ уже надіває каптанъ, червоный, зъ гудзиками на шовковихъ шнуркахъ, увесь на зборахъ: и по бокамъ и спереду, а на спині зъ усякими цолосами, повималюваными та позакорлючеными; застебне той каптанъ гудзиками та ще й нідьяже поясомъ, або шалѣвимъ, або тілько на половину перетканнимъ шовкомъ; поясъ робивсь широкий: вінъ спускався низче живота, а хватавъ ажъ підъ руки. Не такий якъ теперъ, що замотують скілько тамъ разівъ на животі та ще й вузломъ завязують, а такої буде довжини, скілько треба, щобъ обхватити одинъ разъ живітъ чоловіка,—похожий на ті, що роблять черниці понамъ. Вінъ бувъ на гапличкахъ, зъ вряжечками, зъ реміньчиками для пістолівъ та для люльки, съ китицями зъ заду, разнихъ цвѣтівъ: були зелени, жовти, голуби. Ото якъ надіне червоный каптанъ, тоді уже зверхъ ёго надіва черкеску, або жупанъ. Це вже довге таке та просторе, съ широкими рукавами, тежъ на шнуркахъ, отаке наче якъ у попа підризыкъ. Черкеска на цвѣтъ уже голуба; каптанъ червоный, а черкеска голуба, або синя. Якъ надівъ на себе черкеску, то заразъ пристѣбуе гапли-

комъ рукава до каптана, коло самої кисти, отъ воно й виходе, що коло кисти рукавъ вузенькій, а дальше, підъ мышками широкий та ще й съ проріхомъ, а здали такъ воно здається, що у ёго чотири рукава: два на бокахъ, а два на спині. По тімъ рукавамъ и пізнають було, де запорожець. Отака-то вона та одежа була; добра була, усе на шнуркахъ, на гудзикахъ, на гапликахъ та на бузументахъ. Штаны простори були, суковни, усякихъ цвітівъ, а найбільшъ синього цвіту, мати вь штанахъ таки, що ажъ до землі, такъ наче волочитця що; якъ иде запорожець, такъ и слідъ за собою замітає. Штаны були на очкурахъ, а очкури або шовкови, або вовняни, зъ золотими китицями на обохъ бінняхъ. А носились штаны якъ єсть по турецьки: холоши не за голянища закладавались, а привязували зверху сапьяною, або шовковою підвязкою, та такъ, що й сама підвязка ховалась підъ штаны: її зовсімъ и не видно було, тільки и вздришъ срібни або золоті китиці відъ неї. Якъ иде козакъ, такъ ти китиці такъ и таліцаютьця изъ-підъ штанівъ. Чоботи у запорожцівъ були сапьянови, червоні, жовті, зелені, съ срібними або золотими підковками. Чобіть такъ и не вбачишъ: одні ніски та закаблуки й видко; такъ вони свої штаны напускають на чоботи. Здалека наче баба вь ющі стоить. Оце вамъ и одежа запорожська. Дорога була, та тільки не всі вони такъ гарно и обряжувались. Бувало й такъ: обрне голову запорожець, зав'яже її платкомъ, натягне на себе ошончину, надіне патиночки та й ходе такъ, якъ яка звірюка.

— Добре, дідусю! А скажи теперъ, дідусю, чимъ-же занимались запорожці?

— Та чимъ занимались? Усімъ. Межъ ними були усякі сословія: шевци, кравці, ковали, ганчари, були столяри и такі майстри, що робили гарбичікі, вози; тоді ціхъ німецькихъ бричокъ не було, а були невелички вози, аби хлібъ перевезти; були таки, що табуны стерегли, за товаромъ (рогатимъ скотомъ) гляділи, коло отаръ стояли, ці вже и звання імлі: *чабани*, а то таки були, що й огородину розводили: капусту, кавуны, дини, огірки, табакъ, були лікари таки, що рапы залічували, відъ гадюкъ відшептували, межъ ими були и *хлопці*, що начальству та старшині запорожські прислужували. Усякихъ було. Гра-

бари були, що копали колодязи та лѣхи (погреба), де яки сиділи по пасікамъ, де яки й хлѣбъ засівали. Земля була у ихъ вільна, обтова, степівъ не ділили: де хто оббере собі місто, де кому охота припаде, тамъ и сіда. Ты живешъ тамъ, тамъ и владій. Копай собі землянку, заводь худобину яку та й кочуй, тільки уже звись не лицаремъ, а *сиднемъ*, або *міздюкомъ*, *гречкосіємъ*. Цей уже и женився, відъ того вінъ звався ще баболобомъ. Худоба то ёго и богатство було. А ті, що йшли на війну, ті вже тамъ розживались. Розбивали разни города лядськи та турецьки, та тамъ забирали, що тільки знали. Найбільшъ воювали съ туркомъ та татарвою, сусідське діло: татари жили на тімъ боці (на лѣвомъ) Дніпра, а запорожці на цімъ (на правомъ), такъ ото вже частенько приходилось имъ битця. Батько було часто розказують ¹⁾ про баталіи съ туркомъ. Оце якъ ускочуть запорожці у який турецький городъ, то заразъ его съ трехъ концівъ заналюють, а на четвертому постановлять та й выжидають турківъ, та якъ біжать яки, то заразъ ихъ тутъ-же й покладають. Отакимъ маніромъ якъ перебьють мужиківъ, тоді вже по хатамъ за жінокъ та за дітей. Ускоче який у хату, та заразъ глядить у пічъ, чи нема тамъ наляниць. Якъ е, то понастромля ихъ на ратище, повитята та въ міхъ. Потімъ бере добро, яке есть, а далі вже беретця за жінокъ та за дітей. Дітей поставе до стіны у рядъ, придаве ихъ лавою підъ горло, такъ вони одъ разу и подушутця. Отакъ витворяли занорожці съ турками, а найлучше зъ ляхами. У лядську землю якъ ускочуть, то першъ усього лунлють жидівъ, а потімъ уже берутця за панівъ, а народа не трогать. Нападуть на якого пана, то заразъ допрошують, де гроши. Гляди, вінъ не піддаетця, тоді: „а ну, хлопці, надіньте на ёго червону шапку!“ Це-бъ то: а знімьте зъ ёго головы кожу! То хлопці такъ якъ пить дадуть, облуплять ёму голову. А якъ и тоди не піддаетця, то вже отаманъ кричить: „нуйте ще червони чоботы ёму!“ Це вже, підшварьте ёму ноги, або знімьте зъ ихъ кожу! Живо й чоботы ёму дадуть. Тоді вже нанъ признаетця, де й гроши, де й що друге.

¹⁾ Объ отцѣ и матери малороссы, даже заглазно, говорятъ во множественномъ числѣ.

Здорови були вояки. Батько старимъ уже були, а якъ почнуть розказувати про запорожську удаль, про те, якъ вони били татаръ та турокъ, та якъ и ихъ кришили турки, та якъ скинуть сорочку та покажуть своє тіло, такъ воно усе якъ те решето побито кулями, а мнякіть на ногахъ, такъ такъ и тілінайтця. Таки-то ті запорожці.

— Не вже жъ, діду, запорожци усе воювали та воювали и не було имъ спочину?

— Якъ не було? Бувъ и имъ спочинъ Вони оце бьють—бьють ляхивъ, або туркивъ, а потимъ якъ прийдуть на Січъ та якъ загуляють, такъ неділи дві, або три купражуть. Горілка була дешева, такъ вони ту горілку, медъ, пиво, якъ воду тягнуть; танцюють, музики водять, у карты грають. А якъ полягають коло куринівъ, то попихують изъ люлекъ, балакають міжъ собою та радятця, звидкиля знову заходита на турківъ.

— Такъ вони и люльки курили, кажешъ?

— А якъ же? Це саме перше діло було у запорожцівъ. А же жъ вы чули про того отамана, що балакають, якъ принесли ему паску на Великъ-день, а вінъ замість того, щобъ розгівлятьця и каже козакамъ: „нехай, хлонци, паска постое, а мы перше люльки потягнемъ“—ото жъ воно саме у запорожцівъ и було: люлька у ихъ саме перша подруга. У запорожцівъ отъ ще що водилося: окрімъ того, що кождий козакъ имівъ собі люльку, а то ще й у кожному куріні була обчеська, велика люлька, повицяцькувана бляхами, намистами, выбита гвіздками¹⁾.

— Кажешъ, діду, що запорожци и музики водили?

— Водили.

— На чімъ же вони грали?

— На всякій усячині: на ваганахъ (лотки), на рилляхъ, на басахъ, на цимбалахъ, на сопилкахъ, на свистунахъ, на кобзахъ, на чімъ попало, на тімъ и грають. Оце якъ заграють, скілько тамъ е музыкантівъ тіхъ, такъ ажъ сама земля танцює.

¹⁾ Одну изъ такихъ трубокъ миѣ удалось найти въ селѣ Покровскомъ екатеринославскаго уѣзда, гдѣ была послѣдняя по времени запорожская Сѣчь. Трубка имѣетъ больше четверти длины и около четверти толщины.

— Ну, а сами запорожці добре танцювали?

— О, танцювали уже такъ, що противъ нихъ ніхто на світі такъ не вытанцює. Увесь день музыканты не вгамують ихъ.

— Ты сказавъ, діду, що запорожці грали на кобзахъ,—що це воно таке?

— Це отъ що: кожа зъ ягнати надута, а въ кожу уставленъ нищикъ зъ дирочками; якъ хочешъ грати, то бери кожу підъ ліву руку, а нищикъ у ротъ, тоді рукою придавлюй кожу, а пальцями перебирай по дирочкамъ, отъ вона тобі и гратиме, ото воно тобі й кобза.

— Розкажи жъ теперъ, дідуню, яки були у запорожцівъ постройкі, у чімъ вони жили, чи були у ихъ кріпости.

— Кріпости? Січъ—ото у ихъ саме кріпость: коло неї були окопы, вали, а въ середині дзвіниця була така, що въ неї и пушки ставлялись. Ото и всі кріпости, а більшъ не чувъ, щобъ робили. А жили вони скрізь по степахъ, кущами, въ землянкахъ, або по ихньому *бурдюгахъ*, такъ чоловікъ по п'ятнадцять, двадцять, а то й меншъ. У Січі такъ тамъ усе по курінямъ, по скілько тамъ сотъ чоловікъ, та й куріни були велики, ставлялись курінь до куріня причілкомъ, а въ нихъ були стовбы и сволоки, а тутъ такъ просто усе було: одни двери та одно віконце, маненьке та таке якъ тарілочка кругле, а то й зовсімъ безъ вікна. Оце викона яму, обставе її, чимъ тамъ попало, обліне, обмаже, поставе мечеть (хлїбъ пекти), зроби кабицю (страву варити) та й живе. Димарівъ тоді не було. Зимомъ якъ роспале камінь, такъ вінъ ажъ горить: уже холодно не буде. Де у якихъ землянкахъ було и вбранство: по стінамъ висіло оружжа всяке, а на покуті стояли образи, усе розмалевани, підъ золотомъ; по нідъ стінами ставляли лавки, ослончичики, щобъ було де сісти. Землянокъ запорожці ніколи не замикали, якъ ідуть куди, або йдуть, то такъ и кидають ихъ; ніхто нічого не зачепе. У ихъ такъ, що хто хочъ, той и заходь у землянку, якъ хочешъ їсти, розводь огонь, бери казанъ, вари страву, яка тамъ зоставлена, їжъ, пий, спочивай,—запрету не було. А приїде хазяїнъ, такъ ще й радъ гостеви, бо то тільки й родина ему на широкімъ степу, вінъ ему радъ, вінъ его и дривтиає. Теперъ увійдешъ у хату, такъ вона красить вуглами, а не красить пирогами, а тогді не такъ: уся-

кого нагодують. Хозяинъ иде куди, такъ ще й зоставля страву для прохожаго. Хто хочъ, заходь. Та й заходять було; наїдятця, нашьютця дурнички, тільки шо зроблять хрестъ та поставлять его середь землянки, це, значить, були гости и дякують хозяина.

— Добре, діду. А шо жъ іли запорожци?

— Іли рѣбу, мясне іли, овощу, іли усячину, голодомъ себе не морили; бьють звѣрѣя, рѣбу ловлять: поставлять ятері, запустятъ невѣдь, отъ имъ имъ и есть на обѣдъ, та на цілий курінь, бо рѣбы скрѣзь багацько було... Іли ласо, усячину потрібляли, тільки шо хлѣба печеного мало було: за все тетера одвѣча. Якъ шо, такъ заразъ за тетерю... Це тісто таке, тільки ріденьке, розведене водою. Спершу воно кисне у пихъ, кисне довго, а потімъ якъ уже загусне, то тоди вже можно его и потрібляти. Якъ захотівъ їсти запорожець, то заразъ казанъ на кабицю, у казанъ воды, у воду тетери, а въ тетерю, якъ схоче, трохи пшона та й варе; наваривъ, бере ложку и їсть. А якъ схоче який до тетери ще рѣбки, то заразъ на каюкъ,—а каюки у всякого були, таки жъ якъ и теперъ,—до річки, наловивъ собі, чи удкою, чи ятеремъ рѣби, раківъ, до куріня, заразъ у казанъ та й варе... Страву любили запивати горілкою, настойкою... Горілка завѣгда була готова у ихъ: поїдуть у городъ, наберуть ціли бочки та й понавозять до дому; а то й дома робили настойки, тільки бочки изъ городівъ привозили; у ихъ були и пивоварни, свое пиво було, вони уміли и сити зъ медомъ робити; а то ще лучше—варена, це вже робилось изъ озюму, инжирю (винныя ягоди), винограду, усе сушене, паливалось горілкою та й парилось на огні; а то було таке, якъ начебъ то чай: то вже настій изъ травы комлицькой (калмыцкая) та овечого молока; до него давався ще й хлѣбъ, намазаний масломъ.

— Изъ чого жъ, діду, іли запорожци?

— Іли бѣльшъ изъ корытъ, бо мисокъ не любили: блощаницями, каже воняють. Черенѣя того тежъ не любили: посудъ бувъ усе мідный або чавунный: казаны, костреюлки,—ото ихъ саме, а черепки брали у турецчині, вони въ нихъ грощи та всяке добро ховали, сковородою на крые, або залѣзачкою якою небудь та й закѣпа у землю. Були у запорожцевъ коряки, бѣльшъ верови, добре выстругани, таки, що ажъ ви-

лискуютьця, були ложки, дерев'яни і такі, якъ теперъ у кавказъ, були баклаги, штопи.

— Ну, розкажи теперъ мені, дідуно, яке було у запорожцівъ оружје?

— Оружжа було добре, та все убрано въ серебро та въ золото: нушогъ мало; на шо ихъ нушки, якъ у ихъ кулаки добри? Вільшь усе pistols та ратища; ратища довги та гостри, якъ огонь, а pistols коротеньки, такъ мабуть дві четверти, за те дирки у ихъ велики. Pistols вівались ва поясі, по два на кождому боці; тамъ же коло пояса у ланцюжці висіла и шабля у запорожця... Pistols зарядувались кулями; кулі були олов'яни (свинцовыя) и чавунни, олов'яни такі якъ гороб'ячи яйця, а чавунни побільше. Оце все оружжа и въ мене самого було: була шабля, pistols, були й кулі. Шабля такъ уся срібна була, а ручка до неї золота, зъ золотыми китвцями; шабля вся закривляна та гостра—гостра якъ бритва. И въ pistols ручка була золота... У нихъ скрізь коли не золото такъ серебро: вудели, сідла, стремена—усе воно було дороге. Якъ обряде було коня, такъ вінъ такъ и сяє. Було у мене все: и одежа, и оружжа, и зброя, та я ва своємъ віку тричі горівъ, та багато погоріло, а те були такі, що й пороскрадали.

— А де жъ це вони брали таку дорогу зброю?

— Та де? Те отбивали у ляхивъ та турківъ, а то й купували.

— А за шо купували?

— За те, за що й ми купуємо, за гроши. У ихъ грошей багато та все золоті; були, правда, срібні и мідні, а бильшь золоті; бумажокъ такъ зовсімъ не було... Такъ якъ и въ насъ, такъ и въ ихъ, були карбованци, полтинники, копійки, тільки шо въ ихъ були и руськи и турецьки, турецьки звались *паричками*. Усяки гроши треба було заводити: сегодня запорожець торгується зъ москалемъ, треба московські гроши; завтра зъ ляхомъ, треба лядцьки, а тамъ съ туркомъ, треба турецьки,—усяки гроши потребувались ему... Турецьки гроши були сільшь срібні, топесеньки такі, якъ зъ рыбы луска, лядцьки бильшь золоті, а руськи—такъ уже самый міднякъ. Якъ покидали запорожці Січъ, такъ несли съ собою й гроши; яки законували въ землю свою

казну, по пригвѣтахъ (по примѣтахъ), а яки клали въ боченки та на залізнихъ цѣнахъ снукали у воду.

— Добре, дїду. Тенерь отъ що скажи мені: яке було начальство у запорожцїв?

— Начальство отъ яке: кошовый, осаула, писарь та отамапы (курєнные). Ото й начальство. Вони сами собі пань, сами цари и християне... Выбирали всїхъ гуртомъ сами изъ себе; якъ выберуть кошового, такъ вінъ и командує. Якъ добрый войка, то й обирають и почитаютъ, якъ батька діти, надївають на него шлемъ. Усїхъ поважають, ажъ поки сподобляютьця имъ... Якъ хто кого обїде, то жалуватьця їдуть уже до кошового. Оце прїйдуть називатись, скїлько тамъ ихъ есть чоловіка, то вінъ заразъ лагодить, щобъ помирились: „попрощайтесь, каже, козаки, а то грїхъ тяжбу заводити“. То яки богобоязни та слухьяни, то заразъ и послухаютьця: куплять горїлки, выньють її та й помярятьця. А яки невгемонни, то ти вже одъ разу и не послухають, тоди вже суде ихъ самъ кошовый: прикаже тамъ чи деньгами заплатити, чи, може, и наказати. А наказували тїлько одними розками: одсїчуть лозинами, та й годи. Хлїба вже воръ, або измїнникъ, то тоди вже выйме шестель, бацне въ груди, отъ тобї й кануть... Кошового уже всї слухались: и ті, що въ Сїчі, та й ті, що по стѣнахъ у землянкахъ живуть. Оце якъ війна, то уже вінъ скрізь розсыла шїселя по-міжъ козаками, — де хто є, щобъ инши воювать. Забїжить и въ бурдюгъ розсылный відъ кошового: „отакъ-то й такъ, идить, каже, або тамъ на совїтъ, або на війну, такїй-то и такїй городъ брати“. То вже и їдуть, нихто не може одказувати.

— Скажи-жь тенерь, дїду, здоровый народъ бувъ запорожци?

— Народъ середній бувъ, тїлько що крївкий, хвабрый; тенерь якъ девьяносто лїтъ проживъ, такъ не баче и стежки передъ собою, а тоди сто годъ—оце саме вікъ. На війну їде зъ радїстю, ажъ смїєтця: бравый народъ бувъ та веселый. Оце якъ провоювали, такъ и пісню зложили, не такъ якъ тенерь; тенерь ось воювали турка, то-жь ни одїни пісни нема про ту війну. А тоди, чи побьютця съ туркомъ, чи пошарпають лиха, то заразъ и зложать про все те пісню... Хвабрый народъ: на війні кули ажъ свистять, а ёму й байдуже.

— А правда цѣму, діду, що нібы міжъ запорожцями були якісь-то характерники, таки, що ихъ ни куля не бере, ни шабля?

— Ні, це такъ тільки одна балачка, вони жили по Божому, не знали вони ни якихъ чаръ, вони все одно, що ченци: жінокъ не займали, молились Богу, хороше молились: знали „Отче нашу“ и „Вірую“, на війну йшли, такъ дуже молились... У ихъ були и школы: тамъ усяки грамотіи, півчїська содержувалась, така що въ церкві співала. У церкву запорожці рідко ходили, бо була далеко, а все-жъ вони богобоязьки були; вони й посты блюли, говіли, при старости лїтъ такъ и въ ченци йшли. А якъ придуть було у Пітінбурхъ до царици, то заразъ по церквамъ... Духовнихъ поважали, награждали усячиною.

— А де-жъ ихъ духовенство жило?

— Та жило въ Січі, жило въ монастирі, а по землянкахъ уже, звісно, ёго не було. Тамъ якъ умре козакъ, то вже запорожці сами ёго ховають, а священника привозили уже на-впослі.

— А де-жъ вони ховали своихъ покійниківъ?

— Якъ умиравъ на Січі козакъ, то тамъ було особе кладовище, тамъ и ховали, а якъ де на зимовнику, то ховали прямо на степу, надъ річкою, тамъ, чи въ бальці; де живе, тамъ и ховають. А ховали при всімъ козацькімъ убранстві: у шапці, въ каптані, у черкесці, у сапьянцахъ, у труну ставили штопъ горілки, клали люльку. А труну робились изъ сосини, дубини, вербини; на могилі ставляли хрести камьяни: хрести робили каждый собі за живота.

— Ну скажи-жъ, діду, багато було усіхъ запорожцівъ!

— Разно було, а саме більше, такъ сказати, тисячъ сорокъ. Привілля велике було, треба було и людей багачько.

— А велике було привілля?

— Привілля такъ уже привілля! Теперъ такого нема. Бжолі ти, такъ батечки мои! Тоді усяки цвітн цвіли, трави великі були, бо цеєи підгани—ховранківъ та гусениці, що теперъ плодитця, тоді и не чути було; такъ древа, трави, звірья и не пройдешь. Медъ и по пасікамъ, и по землянкамъ, такъ и стоить у липовникахъ. Скільки хочеш, стілько й бери. А звіру ще більша сила: вовківъ, лисъ, чокалківъ (той-же вовкъ, тільки злійшій надъ вовка), такъ ціла біда; дикі коні

табунами ходили, мишаста та товсти таки, невелички—косяківъ три, чотири, такъ и ходять. Оце якъ іде запорожець кобылою, то вже бережись, а то одібьють. Вискоче дикий жеребець та й загоне геть, тоді вже й не найдеш, хочъ увесь день шукай. Було й птиці вдовіль: качокъ, лебецівъ, дрохвівъ, охитвы такъ—хо-хо-хо!.. Стрепетівъ сільцями ловили, а лебеди було якъ заведутця битця, та якъ піднимуть крикъ, такъ батько вискочуть изъ землянки та давай стріляти ихъ изъ pistols, щобъ порозгонить. Трава така, якъ лісъ стоять; якъ запалишь, такъ вона горить неділь дві, або три. Та все періі, а не то що щирія, або лобода. Теперъ такихъ и близько нема, а тоді стілько її було, то Боже мій! Оце де теперъ Чернышівка, не однісенкої хати не було, усе батькове привілля, а теперъ де той и народъ набрався... Очамъ своимъ не вірю... За тежъ и кони водились тутъ, вівці, такъ на диво. Та все то по волі паслось, хіба тільки коло отаръ и були чабанці.. Зимы тоді були теплійши, якъ теперъ, це вже до насъ руські своїми лаптями поносили холоду, а тоді зими теи не дуже чутно було, такъ уся худоба такъ и ходе собі по стену, зіну й літо; сіна не запасали, хіба тільки для тихъ коней, що підъ верхомъ ходили... Батечки мої, де воно те й ділось?!

— А де ділись сами запорожці, діду?

— Де ділись? Зійшли геть.

— Чого такъ?

— Не помирились, бачте, съ Катериною, такъ вона й попрогонила ихъ відціль... Яки пішли підъ турка, а яки тутъ позоставались проміжъ людьми; тоді и мій батько зостався тутъ. Першъ, якъ ще запорожцівъ не выгонили, такъ тутъ сама цариця пробігала, оглядала місця,—тутъ на Кам'янці и мила стояли, де вона бігла, а потімъ уже прихавъ до нихъ Потёмка, виглядівъ усю справу та й зігнавъ ихъ геть.

— Далеко зігнавъ?

— Підъ турка жъ. Довго вони жили тамъ десь, ажъ поки не обрали кошовымъ Гладкого; такъ той уже перевівъ ихъ знову сюда. Коли чули, есть Черноморьски козаки, такъ то запорожскаго званія... Те та не те“!..

Вотъ тотъ небольшой, по весьма цѣнный разсказъ о жизни запорожскихъ козаковъ, который сообщилъ мнѣ Иванъ Игнатовичъ Россолода. Въ заключеніе я осмотрѣлъ мѣсто бывшей землянки отца Россолоды. Землянка находится въ огородѣ меньшаго сына его, Ивана; она имѣетъ длины 8 аршинъ и ширины 4, похожа была скорѣе на монашескій скитъ, около нея росла „вербина“, недавно только срубленная Иваномъ Россолодою. „Ужъ ея ёго поношала за ту вербину... Вѣно бувъ поставляний коло землянки стовпъ вербовый, та той стовпъ принявся, та й выросла пзъ ёго вербина, а вѣпъ (сыпъ) візьми та й зрубай“... У Ивана Игнатовича отъ отца оставался еще „мшаникъ“, погребъ для ичель, но онъ очень давно завалился; теперь отъ него осталась одна только яма, въ огородѣ средняго сына Россолоды, Самойла.

Д. Зварниций.

Харьковъ.

КЪ ИСТОРИИ ЮЖНО-РУССКИХЪ СВАДЕБНЫХЪ ОБЫЧАЕВЪ.

Полная драматизма, богатая поэтическими пѣснями южно-русская свадьба давно уже обратила на себя вниманіе этнографовъ. Описаніе украинскыхъ свадебныхъ пѣсень и обрядовъ было составлено Калиновскимъ въ семидесятихъ годахъ прошлаго столѣтія, когда въ русскомъ обществѣ и литературѣ не было ни малѣйшаго интереса къ словесному поэтическому творчеству простаго народа. Крошечная брошюра Калиновскаго представляетъ довольно полную и вѣрную картину украинскаго „веселья“ сто лѣтъ назадъ. Изъ книги Калиновскаго видно, что крестьянская малорусская свадьба во второй половинѣ XVIII вѣка справлялась торжественно, пышно, съ тѣми-же релігіозно-мнѣческими пѣснями и обрядами, которые и въ настоящее время составляютъ необходимую принадлежность украинскаго „веселья“.

Исслѣдователь украинскаго свадебнаго ритуала не находитъ почти никакихъ письменныхъ, документальныхъ указаній о малорусской свадьбѣ болѣе древняго времени. Напрасно онъ перелистываетъ объемистыя сочиненія кіевскихъ ученыхъ и писателей конца XVII вѣка. Онъ находитъ въ нихъ лишь сухія паставленія